

BOGORODIČINI LIKOVI U ĐAKOVAČKOJ KATEDRALI

Antun Jarm

Marija, Majka Božja, uz Isusa najčešća je tema kršćanske umjetnosti. U katedrali je prisutna na mnogim slikama, kipovima i reljefima. Tu značajku dakovačke stolne crkve zapaziti ćemo tek ako se s više pozornosti zadržimo kod fresaka, kipova i reljefa.

Marijanska se ikonografija kroz stoljeća vrlo razgranala. U svakoj katoličkoj crkvi susrest ćemo ne jednom Marijinu sliku ili kip. Razumjet ćemo to vratimo li se zakratko u prošlost. U prvokršćanskome vremenu lik Majke Božje pojavljuje se od 2. stoljeća u slikarstvu katakombe, najprije kao Majka s Djetetom na krilu (Prisciline katakombe u Rimu) i u prizorima s Isusom Kristom (Kristovo rođenje, Poklon triju kraljeva). Čest je i tip "Bogorodica orans" ili "Maria orans": na freskama u katakombama i na reljefima relikvijara. To je jedan od najstarijih ikonografskih izraza Bogorodice. Prikazana je frontalno, ruku uzdignutih na molitvu. I taj se tip sa svojim bitnim crtama zadržava stoljećima, osobito u bizantskoj ikonografiji.

Drugi bitni pečat Bogorodičinu liku od ranih stoljeća (u pisanim djelima, liturgiji i u ikonografiji) daje njezino djevičanstvo. Ta je njezina odlika definirana na Prvom lateranskom koncilu godine 649. A nakon višestoljetnih doktrinarnih rasprava i teoloških pravaca papa Pio IX. proglasio je 8. 12. 1854. dogmom učenje da je Bogorodica, kao buduća majka Spasiteljeva, bila izuzeta od ljage istočnog grijeha od prvog časa kad je bila začeta. Na osnovi te kršćanske istine oblikovao se u ikonografiji, još prije proglašenja dogme, tip - Bezgrešno začće.

Posljednja dogma o Mariji jest njezino Uznesenje na nebo, odnosno istina vjere da je Bogorodica "po završetku tijeka zemaljskog života bila uznesena u nebesku slavu dušom i tijelom". To je svečano proglasio papa Pio XII. godine 1950. Likovni izrazi na tu temu također se pojavljuju mnogo prije na osnovi srednjovjekovnih teoloških komentara Svetoga pisma, liturgijskih oblika Marijina štovanja, pjesništva i legendi. Tako su česte teme: smrt, uznesenje i krunidba Bogorodice. U 14. i 15. stoljeću

pod utjecajem franjevačke aktivnosti i tadašnje mistike stvaraju se gotičke emocionalne Bogorodice: lirske Madone, lijepe Djevice, milolike Roditeljice pa sve do dramatski bolnih i rasplakanih Majki pod Križem (Majka Božja od sedam žalosti) ili s mrtvim Sinom u krilu.

U kasnome srednjem vijeku (16. do 18. stoljeće) nastaju posebne pobožnosti prema Majci Božjoj (propagirali su ih pojedini redovi), pa s tim u vezi i ikonografske forme: Majka Božja od krunice, Srce Marijino i slične, a nakon baroka općeprihvaćeni su tipovi Lurdske Gospe i salezijske Marije Pomoćnice. Njihova strogo utvrđena ikonografija nije urodila likovno vrijednim ostvarenjima. Svaki od navedenih ikonografskih tipova razgranat je u više formi, što ovdje ne možemo slijediti. A svi Marijini likovi u katedrali nose mnoge od spomenutih ikonografskih značajki.

Evo mjesta na kojima susrećemo Mariju u katedrali; na nekima je ona glavni lik, na drugima ima naglašenu ulogu:

1. Izgon iz raja (*Alexander-Maximilian Seitz, freska*)

Marija - nova Eva. Već u početku niza katedralnih fresaka sa starozavjetnim prizorima nalazimo Mariju, predočenu kao buduću Majku Spasitelja novoga Božjeg naroda. Naime, u prvome planu slike *Izgon iz raja* kerub protjeruje grešne praroditelje iz Edenskog vrta, ali se u pozadini iz oblaka, simbola Božje nazočnosti, već ukazuje obećana žena - Marija, okružena mandorlom duginih boja. Ona raširenih ruku dočekuje one koji će poći za njezinim "sjemenom" Isusom Kristom, novim Adamom. Alexander-Maximilian Seitz tako je na istoj plohi predočio i posljedice prvog grijeha i početke nove nade.

2. Navještenje Gospodinovo i Pohodenje Marijino Elizabeti (*Ludwig Seitz, freska*)

Navještenje i Pohodenje. Freska je u južnome krilu poprečne lađe. Njome počinje niz prizora iz Isusova života. Na jednoj slici povezana su dva različita prizora. U pozadini je predvorje svećane građevine, Hrama. Blistavi anđeo iskoračuje kroz vrata prema Mariji, koja sjedi u predvorju zadubljena u čitanje Svetoga pisma što ga otvorena drži na koljenima. Iz goluba - Duha Svetoga - izlazi zlatna zraka, simbol milosti, i dotiče Marijinu glavu. Središnji dio slike, s mnogo likova, zauzima prizor koji evanđelist Luka opisuje nakon anđelova navještenja: Marija pohodi rođakinju Elizabetu. Iako starija, Elizabeta je pokleknula pred Marijom,

a ova je blago pridiže. Mariju prati Josip, a oko Elizabete su njezin muž Zaharija i rodbina.

3. Navještenje Gospodinovo (*Vatroslav Donegani, reljef*)

Temu Navještenja slično je riješo kipar Vatroslav Donegani na pravokutnom reljefu katedralne propovjedaonice. Marija i anđeo Gabriel u stojećem su stavu, a nad njima - u slici goluba lebdi - Duh Sveti. Marija, iznenađena, ustala je s klecala na kojem je otvorena knjiga Svetoga pisma i uzdignutom rukom izražava strah pred anđelom i njegovom porukom. Anđeo joj se obraća držeći u ruci veliki ljiljan, znak Marijine neporočnosti.

4. Isusovo rođenje (*Ludwig Seitz, freska*)

Marija roditeljica. Gledamo fresku u južnom krilu poprečne lade. Dijete Isus, umotano u pelene, leži na tlu štalice. A Marija je kleknula spustivši sklopljene ruke na koljena, zagledala se u njega, te vjerom nazirući tko je ovo Dijete, zaneseno mu se klanja. I svi brojni likovi uokolo, obasjani svjetlošću koja izvire iz Djeteta, zaneseni i zadivljeni, upiru u nj pogled. Slikar Ludwig Seitz uspio je postići upravo to meditativno ozračje svih likova.

5. Poklon triju kraljeva (*Ludwig Seitz, freska*)

Marija na prijestolju. Tema poklonstva triju kraljeva vrlo je stara u ikonografiji. Nalazimo je već u slikarstvu katakomba u drugom stoljeću i na ranim kršćanskim sarkofazima. Redovito pritom Bogorodica sjedi na prijestolju držeći Isusa na krilu. Tako je i ovdje. Marija sjedi na vrlo svečanu prijestolju, a Dijete Isus s njezina krila blagoslivlja poklonike. Marijin lik vrlo je izražajan i za katedralu karakterističan. Velika se freska nalazi u vrhu južne apside.

Ovdje treba uočiti značenje koje obično izmiče prosječnomu promatraču: na trećem općem crkvenom koncilu u Efezu (godine 431.) proglašena je najveća Marijina odlika - da je "sveta i Bogorodica". Otada se povećalo njezino štovanje, a time i likovni prikazi. Tako odsad na prijestolju nije samo Krist "Kralj kraljeva" nego i njegova Majka - Kraljica. Pobožnost i teologija to osmišljava još dublje: Marija, Bogorodica zapravo je istinsko Kristovo "prijestolje", ona ga iznosi svijetu i on s njezina

krila (trona) blagoslivlja svijet. "Ave sanctus Dei thronus!" - "Zdravo sveti trone Božji!", kliče Mariji sveti German biskup.

6. Dvanaestogodišnji Isus u hramu (*Ludwig Seitz, freska*)

Marijina radost. Bujna vjera 15. i 16. stoljeća stvorila je mnoge marijanske pobožnosti. Među ostalima i štovanje Bogorodice "od sedam žalosti", a usporedo s tim i "od sedam radosti", to jest sedam izabranih događaja u kojima se Marija posebno radovala. Jedna od sedam žalosti jest tjeskobno traženje Dječaka Isusa koji se "izgubio" u hramu, a ujedno jedna od radosti - čas kad su ga Marija i Josip pronašli u hramu. - Upravo tu Marijinu radost gledamo na slici *Dvanaestogodišnji Isus u hramu*. Dječak Isus stoji u središtu govornički uzdignute ruke. U živoj je raspravi s hramskim učiteljima. Marija, koja upravo dolazi u Josipovoj pratnji, u čudu je gdje se on to nalazi i u radosti što ga je otkrila. Spontano ga uzima za ruku da bi ga povelu u Nazaret.

7. Krunjenje Bogorodice (*Alexander-Maximilian Seitz, freska*)

Krunjenje Bogorodice. I po temi i po položaju ova je slika posljednji akord simfonije katedralnih fresaka. Konačna proslava Krista i njegove Majke. Nalazi se u samom vrhu glavne apside. Mariju kruni Krist. Poruka je ova: ona je nebeska Kraljica, ali istodobno slika i ostvarenje Kristove Crkve. Prasnja su ovog događanja anđeli-svirači i veliki proročki likovi Staroga zavjeta. Ta slika, koja je samo vršni dio velike freske *Ulaz u nebo*, sintetizira ovdje upravo u Mariji, cjelokupni ikonografski program katedrale.

8. Majka Božja s jabukom (*Vatroslav Donegani, kameni kip*)

Oltar Marije Kraljice. Marija ima i svoj oltar, u južnome kraku poprečne lade, blizu glavnog oltara. U središnjoj je niši njezin veliki kip. Na lijevoj ruci drži Dijete Isusa, a u desnoj jabuku. Zlatna kruna resi joj glavu. Vatroslav Donegani izvrsno je uspio izraziti Marijino smireno dostojanstvo i ljupkost Djeteta Isusa. Karakterističnost je jabuka u Marijinoj ruci. Kad u ikonografiji jabuku gledamo u Evinoj (često i u Adamovoj) ruci, tada je to slika praroditeljskog grijeha, dok jabuka u Marijinoj (u mnogim prikazima u Kristovoj) ruci, simbolizira obilne plodove Kristova spasiteljskog djela. Jabuka je tu i simbol Marijine ljubavi prema Kristu i njegovim sljedbenicima, Crkvi.

9. Križni put, 4. i 13. postaja (*Lujo Lozica, kameni reljef*)

Marija na križnom putu. U nizu od četrnaest postaja Križnog puta (na južnoj i sjevernoj stijeni pokrajnjih lađa po sedam) Marija se pojavljuje dvaput: 4. postaja prikazuje susret Isusa i Majke: on je stavio ruku na Majčino rame, a ona na njegovo; uzajamno se gledaju u dubokoj šutnji koja sve razumije. U 13. postaji Marija smirenom hrabrošću pridržava mrtvo Sinovo tijelo, upravo skinuto s križa.

10. Isus pada pod križem (*Ivan Rendić, kameni reljef*)

Marija kod Isusova pada na križnom putu. Nad južnim sporednim ulazom u katedralu iskelasao je tada mladi Ivan Rendić reljefni prizor *Isusov pad pod križem*. Uza skupinu Isusovih neprijatelja i vojnika, malo sa strane stoje u žalosti Marija i Ivan. Iako Evandjelje ne donosi takve detalje, kršćanska je ikonografija već od 12. stoljeća među osobama koje se bez imena spominju u tijeku Isusove muke sve identificirala. Među njima, dakako, Mariju i Ivana, te ostale Isusu vjerne žene.

11. Isus na križu (*Vatroslav Donegani, kameni reljef*)

Marija pod križem. Okomiti pravokutni bareljef na propovjedaonici donosi vrlo klasičan i općenito raširen ikonografski sadržaj: Isus visi na križu, a uz križ stoje Žalosna Gospa i Ivan Apostol.

12. Žalosna Majka Božja (*Ludwig Seitz, majolika*)

Žalosna Gospa. Triptih na visokom zabatu pročelja katedrale u srednjoj niši ima Isusa na križu, a u niši, križu zdesna, stoji Marija blijeda lica, u žalobnoj odjeći, stisnutih, isprepletenih prstiju i ispruženih ruku, pogleda podignuta prema Sinu koji izdiše na križu. Uokolo nje ništa doli goli kamen. Ludwig Seitz ovdje je s vrlo malo izražajnih sredstava predočio veliku dramatiku gorkih majčinskih doživljaja. Slika je rađena na majolici, dosta oštećena i pogledu jedva dohvatljiva.

13. Oplakivanje Isusa (*Ludwig Seitz, freska*)

Marija oplakuje Isusa. Na slici u vrhu južne apside Marijina je uloga vrlo naglašena. Mrtvo Isusovo tijelo skinuto je s križa, spominju sva četvorica evandelisti. Učinio je to Josip Arimatejac. Pomogao mu je

Nikodem: "...poviše ga u povoje s mirisima... te polože u grob". O događaju prije ukopa govori nam ova slika. Tema - oplakivanje Krista - ne spominje se, doduše, u Evandelju, nego je u 12. stoljeću izrasla iz bizantske religiozne poezije, pobožnosti i meditacije te se u 14. stoljeću proširila i na Zapadu. Krist leži ispred križa, na kamenu tlu koje je prekriveno platnom, a rastužena Bogorodica stojeći raširenih ruku, dok je pridržavaju apostol Ivan i Marija Magdalena, "rascviljena" gleda svojega mrtvog Sina. Marijin je lik ovdje slikar načinio sasvim različito od onih na drugim mjestima. Sinov križni put i na njoj je ostavio traga. Lice joj je, koliko prožeto bolima, toliko uronjeno u adoraciju. Poruku slike upotpunjavaju još dvije skupine osoba: zdesna likovi iz Evandelja, slijeva iz hrvatske i slavenske povijesti. Svi se oni klanjaju Kristu koji je dovršio svoju spasonosnu žrtvu.

14. Isusa polažu u grob (*Tomo Vodička, kameni reljef*)

Marija na Sinovu ukopu. Reljef na južnom portalu prikazuje trenutak kad Josip Arimatejac i Nikodem na rukama unose Isusovo tijelo u kamenu sarkofag. U povorci najbližih Isusovih prijatelja prva je Marija: sklopljenih ruku i ozbiljna ali smirena lica. Do nje su apostol Ivan i evandeoske žene. - U katedrali, dakle, Žalosnu Gospu - Suotkupiteljicu, susrećemo u različitim trenucima šest puta.

15. Crna Gospa, (14. stoljeće, drveni reljef)

Crna Gospa. Tim imenom zovemo neveliki drveni bareljef Majke Božje s Isusom u naručju. Isus u ruci drži goluba. Reljef je pocrnio od starosti. Jedva ga tko zamijeti. Prema posebnoj Strossmayerovoj želji, arhitekt Friedrich Schmidt predvidio mu je mjesto u baldahinu iznad biskupskoga trona. Reljef je iz 14. stoljeća, rad pizanske škole, a biskup ga je kupio u Rimu iz ostavštine kneza Lichnovskog, velikog prepošta kaptola olomučkog. To je najstarije umjetničko djelo u katedrali.

16. Marija na Evandelju (*Alexander-Maximilian Seitz, freska, detalj*)

Marija na Evandelju. Ova nevelika slika stoji kao ilustracija na koricama knjige, Evandelja, koju drži krilati vol, simbol sv. Luke, na pendativu kupole. Oku je dosta daleko, a valja je spomenuti s ovog razloga: Marijin lik stoji baš na Lukinu Evandelju zato što nas želi podsjetiti

na legendu prema kojoj je Luka bio slikar i naslikao nekoliko likova Djevice Marije. Pred Marijinim je likom čak i slikarski pribor. Više puta je, kaže se, Luka boravio u kući Ivana apostola kojemu je Isus s križa bio povjerio svoju Majku. Marija mu je u tim susretima pripovijedala o Isusovu djetinjstvu, a Luka ju je pritom više puta slikao.

17. Majka Božja (*Josip Plančić, bista, terakota*)

Marijina bista. Marija je ovdje prikazana strogom i dostojanstvenom plastikom. Finih crta lica, odaje idealnu ženu i majku. Bista visoka 70 centimetara, radena je u terakoti i ukrašava katedralnu sakristiju.

18. Marijine zaruke (*Vatroslav Donegani, kameni reljef*)

Zaruke Marije i Josipa kao ikonografska tema danas je jedva poznata. U Evandelju se ne spominje, ali se u srednjem vijeku razvila na osnovi apokrifnih spisa i legende. U katedrali je reljefno prikazana na jednoj od ploha propovjedaonice. Rad je Vatroslava Doneganija po konstrukciji vrlo jednostavan: sadrži tri osobe u stojećemu stavu ispred hrama: u sredini veliki svećenik u svečanom ornatu, a desno i lijevo do njega Marija i Josip. Događaj je prikazan prema francuskoj ikonografiji: veliki svećenik obavlja obred tako da zaručnike uzima za ruke ispod lakta i približava ih da se rukuju. Sadržaj nema neku teološku podlogu, već je više svjedočenje vrlo razgranatih oblika pobožnosti prema Djevici Mariji.

19. Prikazanje Isusovo u hramu (*Vatroslav Donegani, kameni reljef*)

Susret u hramu. Zapis evanđelista Luke govori da su, prema propisu Mojsijeva zakona, dijete Isusa, budući da je bio prvorođenac, (simbolički) prikazali u Hramu. Reljef na propovjedaonici to bilježi stavljajući u središte Mariju i starca Šimuna. Šimunu je "objavio Duh Sveti da neće vidjeti smrti dok ne vidi Pomazanika Gospodnjega". Marija mu pruža Isusa, a on ga, zanosno slaveći Boga, pridržava. Iza Marije stoji Josip i u rukama, u košarici, drži "dvije grlice ili dva golubića", što je bila propisana otkupna žrtva siromaha. Do Šimuna su još dvije žene pratilice koje sklopljenih ruku i začuđeno prate događaj.

20. Marija Odvjetnica (*Rudolf Valdec, kameni reljef*)

Marija odvjetnica. Posve izuzetno značenje i ulogu ima Marija na kamenome reljefnom epitafu Strossmayerova groba u katedralnoj kripti. Ona stoji pred Kristom Suceu. Biskup je na Božjem sudu. Prate ga i preporučuju Petar, Pavao i ostali apostoli te sveti Ćiril i Metod, slavenski apostoli. Ali ispred samog prijestolja Krista Suca biskupu je prva odvjetnica Marija, koju je on stavio na toliko mjesta u katedrali.

Prateći Marijine slike, kipove i reljefe u katedrali, uočavamo njihovu glavnu karakteristiku: pred nas izlazi Marija koja sudjeluje u Božjemu spasiteljskom planu i Kristovu spasiteljskom djelu. U početku svijeta ona je obećana, a kad se ispunilo vrijeme, ona pozitivno odgovara na Božji poziv te rađa i odgaja Spasitelja, brine se za njega u svagdašnjici, pridružuje se zatim i njegovu djelu, osobito otkupiteljskoj žrtvi sve do njegova zadnjeg daha na križu i smirenja u grobu prije uskrsnuća. Marija je, dakle, u katedrali Suspasiteljica i kao takva velika zagovornica svih vjernika.

Množina njezinih likova u katedrali i bezbroj načina kako je prikazuju umjetnici svake ruke, svjedoči još nešto: izvanrednu ljubav vjernika prema Mariji. I to ima svoj razlog. U Mariji ljudi otkrivaju i časte puninu majčinstva, toliko bitnog svakom čovjeku i istodobno nalaze ostvaren kršćanski ideal. Ona je osoba posvemašnje pripravnosti: spremno se otvara Božjem pozivu i neopozivo izriče svoj vjernički "da", "heka mi bude"; ona je žena koja je morala i istodobno prihvatila ići križnim putem u punom povjerenju, bez razmetljiva samoisticanja. Marija je uzoran čovjek, uvjerljiva slika kršćanina, nepokolebljiva vjernica. To je razlog što nema crkve bez Marije, a malo ih je bez više njezinih likova.

□ Literatura / izvori:

Arhiv biskupskog ordinarijata Dakovo. BADURINA, ANĐELKO (uredio): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva.* Sveučilišna naklada Liber i Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1985. BERGER, RUPERT: *Kleines liturgisches Lexikon,* Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, 1987. BETZ, OTTO: *Elementare Symbole,* Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, 1987.

- Biblija, Stari i Novi zavjet*, Stvarnost, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1968.
- Biblijski leksikon*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972.
- CEPELIĆ, MILKO: *Stolna crkva đakovačka*, Đakovo, 1915.
- CEPELIĆ, MILKO PAVIĆ, MATIJA: *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski god. 1850-1900*, Zagreb, 1900-1904.
- FORSTNER, DOROTHEA: *Die Welt der christlichen Symbole*, Tyrolia-Verlag, Innsbruck, 1986.
- GAŠIĆ, EMERICUS: *Brevis conspectus historicus dioecesium Bosniensis-diacovensis et sirmiensis*, Mursae (Osijek), 1944.
- Glasnik biskupija Bosanske i Sriemske* (danas: *Vjesnik Đakovačke i Srijemске biskupije*), izlazi od 1873.
- GOLUB, IVAN: *Prijatelj Božji*, Naprijed, Zagreb, 1990.
- HEINZ-MOHR, GERD: *Lexikon der Symbole*, Eugen Diederichs Verlag, München, 1988.
- HANNELORE, SACHS, ERNST, BADSTÜBNER, HELGA, NEUMANN: *Christliche Ikonographie in Stichworten*, Verlag Koehler und Amelang, Berlin, Leipzig, 1973.
- JARM, ANTUN: *Katedrala u Đakovu*, Đakovo, 1988.
- Lexikon der christlichen Ikonographie* (1-8 Band), Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 1968.
- MIKLAVČIĆ, MAKS I DOLENC, JOŽE (prir.): *Leto svetnikov*, I IV, Ljubljana 1968, 1970, 1972, 1973.
- Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu*; godišta od 1953. do 1991.
- Osijek, Katolička Crkva jučer i danas*, monografija, (hrvatski, njemački, engleski, mađarski), (uredio ANDRIJA, ŠULJAK), Đakovo, 1987.
- Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1969.
- ROGIĆ, IVAN: *Katedrala u Đakovu*, Osijek, 1932 i Đakovo, 1964.
- SEIBERT, JUTTA (erarbeitet): *Lexikon christlicher Kunst*, Verlag Herder Freiburg im Breisgau, 1980.
- SMIČIKLAS, TADE: *Nacrt života i djela J. J. Strossmayera, I*, Zagreb, 1906.
- Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava*, Zagreb 1900.
- STROSSMAYER, JOSIP JURAJ: *Stolna crkva u Đakovu*, Zagreb, 1874.
- Strossmayer-koledar*, Zagreb, 1908.
- ŠULJAK, ANDRIJA: *Đakovo biskupski grad*, Đakovo 1979. i 1988. (hrvatski/njemački).
- ŠVERER, RUDOLF: *Vodič kroz katedralu-baziliku u Đakovu*, Đakovo, 1970.
- VANCAŠ, JOSIP I MAŠIĆ, NIKOLA: *Stolna crkva u Đakovu*, Zagreb, 1900 (hrvatski/francuski).